Ushbu onlayn konferensiya barcha fan tarmoqlaridan ilmiy tezislarni qabul qiladi.

Zamonaviy jamiyat va ijtimoiy-gumanitar fanlar: dolzarb masalalar va ilmiy yondashuvlar nomli ko'p tarmoqli onlayn konferensiyasi

XVI–XIX ASRNING BIRINCHI YARMIDA O'RTA OSIYOGA TASHRIF BUYURGAN XORIJIY SAYOHATCHILAR XOTIRALARI: IJTIMOIY-IQTISODIY VA MADANIY HAYOT TASVIRI

O'rinova Sevinch Inom qizi
Termiz davlat universiteti
Tarix fakulteti, Tarix mamlakatlar va yo'nalishlar
2-kurs talabasi
sevinch2297@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23217093

Annotatsiya. Maqolada XVI-XIX asrning birinchi yarmida O'rta Osiyoga tashrif buyurgan xorijiy sayohatchilar, diplomatlar va harbiy-diplomatik vakillarning xotiralari tarixiy manba sifatida tahlil qilinadi. Anthony Jenkinson, Nikolay Muravyev, E.K.Meyendorf va boshqa mualliflarning yozuvlarida O'rta Osiyo shaharlarining qiyofasi, savdo-sotiq, hunarmandchilik, qishloq xo'jaligi, aholi turmushi, davlat boshqaruvi va madaniy hayotga oid ma'lumotlar yoritilgan. Maqolada sayohatnomalarning afzalliklari va cheklovlari ham ko'rib chiqilib, ularni mahalliy yozma manbalar bilan qiyosiy o'rganish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, sayohatnoma, sayohatchi, Buxoro, Xiva, savdo, hunarmandchilik, ijtimoiy hayot, madaniyat, tarixiy manba.

Аннотация. В статье анализируются воспоминания и путевые записи иностранных путешественников, дипломатов и военно-дипломатических представителей, посетивших Среднюю Азию в XVI - первой половине XIX века. Рассматриваются сведения Энтони Дженкинсона, Николая Муравьева, Е.К.Мейендорфа и других авторов о городах, торговле, ремеслах, сельском хозяйстве, быте населения, государственном управлении и культурной жизни. Особое внимание уделяется источниковедческому значению путевых записок.

Ключевые слова: Средняя Азия, путевые записки, путешественник, Бухара, Хива, торговля, ремесло, социальная жизнь, культура, исторический источник.

Abstract. This article analyzes the travel accounts and memoirs of foreign travelers, diplomats and military-diplomatic representatives who visited Central Asia from the 16th to the first half of the 19th century. The works of Anthony Jenkinson, Nikolai Muraviev, E.K.Meyendorff and others provide information about cities, trade, crafts, agriculture, everyday life, government and culture. The article also examines the advantages and limitations of travel accounts as historical sources.

Keywords: Central Asia, travel accounts, traveler, Bukhara, Khiva, trade, crafts, social life, culture, historical source.

XVI-XIX asrning birinchi yarmi O'rta Osiyo tarixida Buxoro, Xiva va Qo'qon kabi siyosiy markazlarning faoliyati, xalqaro savdo munosabatlari va tashqi diplomatik aloqalarning rivojlanishi

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

bilan tavsiflanadi. Mazkur davrni o'rganishda mahalliy tarixnavislik asarlari bilan bir qatorda xorijiy sayohatchilarning xotiralari ham katta ilmiy ahamiyatga ega.

Sayohatchilar ko'pincha ma'lum siyosiy yoki iqtisodiy vazifa bilan yo'lga chiqqan bo'lsalar-da, safar davomida kundalik hayotning turli jihatlarini kuzatganlar. Shu sababli ularning asarlarida shaharlar ko'rinishi, yo'llar, bozorlardagi savdo, aholining mashg'ulotlari, kiyim-kechak, urf-odatlar, oziq-ovqat, hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi haqida ma'lumotlar mavjud.

B.A.Ahmedov O'rta Osiyoning XVI-XVIII asrlar tarixiga oid yozma manbalar orasida sayohat qaydlari va xorijiy vakillarning hisobotlari alohida o'rin tutishini ko'rsatadi.[1]

Anthony Jenkinson safar xotiralarida O'rta Osiyo

Anthony Jenkinsonning 1558-yildagi Buxoroga safari O'rta Osiyo haqidagi Yevropa ma'lumotlarining muhim qatlamini tashkil etadi. U Rossiya orqali Markaziy Osiyoga kelgan va Buxoroda bo'lgan davrida shahar va uning aholisi haqida kuzatuvlar olib borgan. Encyclopaedia Iranica ma'lumotlariga ko'ra, Jenkinson Buxoroga 1558-yil 23-aprelda yetib kelgan va uning asosiy qiziqishi savdo imkoniyatlarini o'rganish bilan bog'liq bo'lgan.[2]

Jenkinson qaydlarining ahamiyati shundaki, u Buxoroni nafaqat siyosiy markaz, balki yirik savdo shahri sifatida ham tasvirlaydi. Uning kuzatuvlarida bozorlar, savdogarlar va turli mamlakatlardan keladigan tovarlar haqida ma'lumotlar uchraydi.

Sayohatchining qaydlari orqali O'rta Osiyoning xalqaro savdo yo'llaridagi o'rnini ham aniqlash mumkin. Buxoro, Xorazm va Kaspiybo'yi hududlari o'rtasidagi aloqalar karvon savdosining mintaqadagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Sayohatnomalarda shaharlar va savdo hayoti

Xorijiy sayohatchilar O'rta Osiyo shaharlarini tasvirlashda, avvalo, ularning geografik joylashuvi va iqtisodiy ahamiyatiga e'tibor berganlar. Buxoro va Xiva kabi shaharlar siyosiy markaz bo'lish bilan birga, savdo va hunarmandchilik rivojlangan hududlar sifatida qayd etilgan.

Bozorlar haqidagi ma'lumotlar o'sha davr iqtisodiy hayotini o'rganishda muhimdir. Savdogarlar faoliyati, mahsulotlarning turlari, karvonlarning harakati va savdo yo'llarining yo'nalishlari to'g'risidagi ma'lumotlar mintaqadagi iqtisodiy munosabatlarning umumiy manzarasini yaratishga yordam beradi.

Sayohatnomalarda hunarmandchilik ham ko'p uchraydigan mavzulardan biridir. To'qimachilik, metallga ishlov berish, kulolchilik, charm va boshqa hunarmandchilik turlarining rivojlanganligi haqidagi qaydlar O'rta Osiyo shaharlarining iqtisodiy hayotini o'rganishda qo'shimcha manba vazifasini bajaradi.

Nikolay Muravyevning Xiva haqidagi kuzatuvlari

XIX asrning birinchi yarmiga yaqin xorijiy sayohat va diplomatik missiyalar soni ortdi. Nikolay Muravyevning 1819-1820-yillardagi Xivaga safari bunga yorqin misoldir.

Muravyev Rossiya imperiyasi topshirig'i bilan Kaspiy dengizining sharqiy sohillari va Xiva xonligi tomon yo'l olgan. Uning safarining asosiy maqsadlaridan biri savdo yo'llari bilan bog'liq vaziyatni o'rganish edi. U Xivaga yetib borgan, biroq shaharga kirishiga ruxsat berilmagan va 48 kun ushlab turilgan.[3]

Shunga qaramay, Muravyev o'z safaridan katta hajmdagi ma'lumotlarni qayd etgan. Uning "Voyage en Turcomanie et a Khiva, fait en 1819 et 1820" asari ikki asosiy qismdan iborat bo'lib, unda safar yo'nalishi, Xiva hududining tabiiy-geografik xususiyatlari, iqtisodiyoti, harbiy kuchlari va xonlikdagi siyosiy kurashlar haqida ma'lumotlar berilgan.[4]

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Muravyevning asarida iqtisodiy masalalarga katta e'tibor berilgan. Bu jihat XIX asr boshlarida Xiva xonligining xo'jalik hayotini o'rganish uchun muhimdir. Shuningdek, u aholi, hudud, hayvonot dunyosi va tabiiy sharoitlarga oid ma'lumotlarni ham keltiradi.

E.K. Meyendorf va Buxoro xonligi

XIX asrning birinchi choragida Buxoro xonligiga tashrif buyurgan xorijiy vakillardan biri E.K.Meyendorf edi. Uning safar qaydlari Buxoro xonligining geografik, siyosiy va iqtisodiy holatini o'rganishda muhim manbalardan hisoblanadi.

Meyendorfning kuzatuvlarida Buxoro shahri, uning bozorlari, savdo aloqalari, aholi turmushi va davlat boshqaruviga oid ma'lumotlar uchraydi. U O'rta Osiyoning Rossiya bilan savdo aloqalariga ham e'tibor qaratgan.

Meyendorf va Muravyev kabi XIX asr mualliflarining ma'lumotlari avvalgi davr sayohatchilaridan farqli ravishda yanada kengroq geografik va iqtisodiy tasvirlarni o'z ichiga oladi. Bu esa XVIII asr oxiri – XIX asrning birinchi yarmidagi o'zgarishlarni kuzatish imkonini beradi.

Ijtimoiy hayot va madaniyat tasviri

Xorijiy sayohatchilar qaydlarining qimmatli jihatlaridan biri ularning kundalik hayotga e'tibor qaratganidir. Rasmiy tarixiy xronikalarda ko'proq hukmdorlar, urushlar va siyosiy voqealar yoritilgan bo'lsa, sayohatnomalarda oddiy aholining turmush tarzi bilan bog'liq ma'lumotlar ham uchraydi.

Sayohatchilar kiyinish madaniyati, oziq-ovqat, uy-joy, bozorlar, diniy inshootlar, ta'lim maskanlari va turli urf-odatlarni tasvirlaganlar. Bunday ma'lumotlar tarixchi uchun o'sha davrning ijtimoiy-madaniy muhitini tiklashda yordam beradi.

Shuningdek, shaharlarning me'moriy qiyofasi haqidagi ma'lumotlar ham muhimdir. Masjidlar, madrasalar, bozorlar, karvonsaroylar va saroylar haqidagi tasvirlar O'rta Osiyo shahar madaniyatining rivojlanganligini ko'rsatadigan qo'shimcha dalil sifatida xizmat qiladi.

Sayohatnomalarning manbashunoslik xususiyatlari

Sayohatnomalarning asosiy ustunligi muallifning bevosita kuzatuvlaridir. Sayohatchi ko'rgan voqealarini, uchratgan kishilarini, bosib o'tgan yo'llarini va shaharlarni o'z taassurotlari asosida qayd etadi. Shu jihatdan ular tarixiy voqelikning jonli tasvirini beradi.

Biroq sayohatnomalarning kamchiliklari ham mavjud. Muallif mahalliy tilni bilmasligi, ayrim ma'lumotlarni vositachilardan olishi yoki mahalliy jamiyatni o'z mamlakatidagi mezonlar bilan baholashi mumkin. Shuningdek, diplomatik missiya doirasida yozilgan asarlarda muallifning davlat manfaatlari aks etishi ehtimoli yuqori.

Shu sababli xorijiy sayohatchilar xotiralarini boshqa manbalar bilan qiyoslash zarur. Mahalliy tarixnavislik asarlari, arxiv hujjatlari va epigrafik materiallar bilan birgalikda o'rganilganda sayohatnomalarning ilmiy qiymati yanada oshadi.

B.A.Ahmedovning tadqiqotida ham xorijiy sayohatchilar va elchilarning qaydlari boshqa tarixiy yozma manbalar bilan birgalikda tahlil qilinadi.[5]

Sayohatnomalarning tarixiy-geografik ahamiyati

Xorijiy sayohatchilar O'rta Osiyoning tabiiy va geografik xususiyatlariga ham katta e'tibor berganlar. Daryo va cho'llar, karvon yo'llari, suv manbalari, shaharlar orasidagi masofalar hamda hududlarning tabiiy sharoiti haqidagi ma'lumotlar tarixiy geografiyani o'rganishda muhimdir.

Muravyev asarida hatto Tiflisdan Xivagacha bo'lgan yo'nalishni aks ettiruvchi xarita ham mavjud bo'lgan. Kongress kutubxonasi ma'lumotlariga ko'ra, uning asarida hududning iqtisodiyoti, harbiy kuchlari, aholisi va tabiiy sharoitlariga oid materiallar ham keltirilgan.[6]

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Bu ma'lumotlar O'rta Osiyoning tarixiy geografiyasini zamonaviy ilmiy usullar asosida o'rganishda qo'shimcha manba bo'lib xizmat qiladi.

XVI-XIX asrning birinchi yarmida O'rta Osiyoga tashrif buyurgan xorijiy sayohatchilar va diplomatik vakillarning xotiralari mintaqaning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy tarixini o'rganishda katta ilmiy ahamiyatga ega.

Anthony Jenkinsonning XVI asrdagi kuzatuvlari Buxoro va Xorazmning xalqaro savdo tizimidagi o'rnini aniqlash imkonini bersa, XIX asr boshlaridagi Muravyev va Meyendorf kabi mualliflarning asarlari Buxoro va Xiva xonliklarining iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayoti haqida kengroq ma'lumot beradi.

Sayohatnomalar orqali oddiy aholining kundalik turmushi, shaharlarning ko'rinishi, bozorlar, hunarmandchilik, savdo yo'llari, urf-odatlar va madaniy muhit haqida ma'lumot olish mumkin. Shu sababli ular faqat diplomatik yoki geografik hujjat emas, balki ijtimoiy tarixning muhim manbasi hamdir.

Biroq sayohatchilar ma'lumotlarini tanqidiy o'rganish zarur. Ularning shaxsiy qarashlari, safar maqsadi va siyosiy manfaatlari ayrim ma'lumotlarning mazmuniga ta'sir qilgan bo'lishi mumkin. Shuning uchun xorijiy sayohatnomalarni mahalliy tarixiy manbalar bilan qiyosiy o'rganish O'rta Osiyo tarixining yanada ishonchli va mukammal manzarasini yaratishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedov B.A. Историко-географическая литература Средней Азии XVI–XVIII вв. (Письменные памятники). – Ташкент: Фан, 1985. – 262 с.
2. Jenkinson A. The Voyages of Anthony Jenkinson to Persia and Central Asia, 1558–1560.
3. Muravyev N.N. Voyage en Turcomanie et à Khiva, fait en 1819 et 1820. – Paris: L. Tenré, 1823.
4. Ahmedov B.A. Историко-географическая литература Средней Азии XVI–XVIII вв. – Ташкент: Фан, 1985.
5. Muravyev N.N. Voyage en Turcomanie et à Khiva, fait en 1819 et 1820. – Paris, 1823.
6. Meyendorf E.K. Voyage d'Orenbourg à Boukhara fait en 1820. – Paris, 1826.
7. Lunin B.V. Историография общественных наук в Узбекистане. – Ташкент: Фан, 1974.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.